

O‘ZBEKISTONDA EKOTURIZMNI RIVOJLANTIRISH STRATEGIYALARI VA UNING MAHALLIY AHOLINING IJTIMOY-IQTISODIY RIVOJLANISHIGA TA’SIRI

Axmadjonova Sanobar Otabek qizi

Annotatsiya

O‘zbekistonda ekoturizmni rivojlantirishning ustuvor strategiyalari hamda ushbu yo‘nalishning mahalliy aholining ijtimoiy-iqtisodiy holatiga ta’siri keskin oshib bormoqda. Tadqiqotimizda mamlakatning tabiiy landshaftlari, muhofaza etiladigan tabiiy hududlari, milliy bog‘lari, tog‘ va cho‘l ekotizimlari hamda suv havzalarining ekoturistik salohiyatidan samarali foydalanish masalalariga asosiy e’tibor qaratilgan deb hisoblaymiz. Shuningdek, ekoturizmni hududiy rivojlantirishda zamonaviy infratuzilmani shakllantirish, yangi turistik yo‘nalishlarni tashkil etish, mahalliy aholini turizm xizmatlariga faol jalb qilish, kichik tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash va jamoaga asoslangan turizm modelini kengaytirish imkoniyatlari yoritilgan. Maqolamda O‘zbekiston sharoitida ekoturizmni iqtisodiy manfaatdorlik, ijtimoiy hamkorlik va ekologik barqarorlik tamoyillari asosida rivojlantirish bo‘yicha ilmiy-amaliy xulosalar va takliflar o‘quvchilar uchun shakllantirilgan.

Kalit so‘zlar: *Ekoturizm, barqaror rivojlanish, ekoturizm strategiyasi, mahalliy aholi, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish, aholi bandligi, kichik tadbirkorlik, turizm infratuzilmasi, tabiiy resurslar.*

Kirish

Ekologik muammolar kuchayib borayotgan sharoitda turizm sohasini tabiiy resurslardan oqilona foydalanish muhim bosqich bo‘lib qolmoqda. Atrof-muhitni muhofaza qilish hamda mahalliy aholining manfaatlarini ta’minlash tamoyillari asosida rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Shu nuqtayi nazardan, ekoturizm nafaqat sayyohlik faoliyatining alohida yo‘nalishi, balki hududlarning iqtisodiy faolligini oshirish, yangi bandlik manbalarini yaratish, aholi daromadlarini ko‘paytirish va tabiiy-madaniy merosni asrashga xizmat qiluvchi kompleks rivojlanish vositasi sifatida namoyon bo‘lmoqda. O‘zbekiston o‘zining tog‘li hududlari, cho‘l va dasht landshaftlari, qo‘riqxonalari, milliy bog‘lari, biosfera hududlari, ko‘l va suv havzalari, o‘ziga xos flora va faunasi bilan

ekoturizmni rivojlantirish uchun katta salohiyatga ega.²⁸ Xususan, Chotqol davlat biosfera qo‘riqxonasi, Hisor tog‘-archa qo‘riqxonasi, Zomin, Nurota, Zarafshon, Qizilqum, Surxon kabi muhofaza etiladigan tabiiy hududlar, Aydar-Arnasoy ko‘llar tizimi, Orolbo‘yi va Ustyurt hududlari mamlakatning ekologik turizm imkoniyatlarini kengaytiruvchi muhim tabiiy maskanlar hisoblanadi. Mazkur hududlardan turistik maqsadlarda foydalanish jarayonida ekologik muvozanatni saqlash, tabiiy boyliklarning qayta tiklanish imkoniyatlarini hisobga olish va mahalliy aholining iqtisodiy manfaatdorligini ta‘minlash asosiy talab sifatida qaralishi lozim. O‘zbekistonda turizm va ekoturizmni rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biriga aylanib, so‘nggi yillarda ushbu sohani huquqiy, tashkiliy va iqtisodiy jihatdan qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan qator chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, turizm sohasiga oid qonunchilik hujjatlari, 2022-2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi, “O‘zbekiston-2030” strategiyasi hamda turizm va ekologiya sohalariga tegishli davlat qarorlarida turistik infratuzilmani rivojlantirish, yangi turistik hududlarni shakllantirish, xizmatlar sifatini oshirish, investitsiyalarni jalb etish va ekologik barqarorlikni ta‘minlash masalalariga alohida e‘tibor qaratilgan.

Adabiyotlar sharhi

O‘zbekistonda ekoturizmni rivojlantirish masalasi turizm iqtisodiyoti, ekologik barqarorlik, hududiy rivojlanish va mahalliy aholi manfaatlarini ta‘minlash bilan bog‘liq holda turli tadqiqotchilar tomonidan o‘rganib kelinmoqda. Mavjud ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, mazkur yo‘nalishdagi tadqiqotlarni shartli ravishda uch guruhga ajratish mumkin: birinchisi, ekoturizmning nazariy va tashkiliy asoslarini o‘rganuvchi tadqiqotlar; ikkinchisi, O‘zbekistonning alohida hududlaridagi ekoturistik imkoniyatlarni tahlil qiluvchi ilmiy ishlar; uchinchisi esa ekoturizmning mahalliy aholi daromadi, bandligi, infratuzilma va hududiy iqtisodiy rivojlanishga ta‘sirini baholovchi tadqiqotlardir. Ekoturizmning nazariy asoslari bilan bog‘liq tadqiqotlarda uning oddiy turistik sayohatdan farqli jihatlari, ya‘ni tabiiy hududlarga mas‘uliyatli tashrif buyurish, atrof-muhitni muhofaza qilish, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish va mahalliy jamoalar manfaatlarini hisobga olish kabi tamoyillari asosiy mezon sifatida ko‘rsatiladi. R. Hayitboyevning “Ekologik

²⁸ O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 16-avgustdagi PQ-3217-son “2018-2019-yillarda turizm sohasini rivojlantirish bo‘yicha birinchi navbatdagi chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi qarori.

turizm” asarida ekologik turizmning mazmun-mohiyati, tabiiy hududlardan foydalanish, ekologik muvozanatni saqlash va turizmni tabiatni muhofaza qilish faoliyati bilan uyg‘unlashtirish masalalariga e’tibor qaratilgan. I.S. Tuxliyev, R. Hayitboyev va G.R. Tursunovalarning turizmga oid tadqiqotlarida esa turizm resurslari, turistik xizmatlar va turizmni tashkil etishning umumiy nazariy asoslari yoritilgan. O‘zbekistonda turizm salohiyatidan samarali foydalanish va davlat siyosatining asosiy yo‘nalishlari G.H. Qudratov, M.Q. Pardayev va R. Otaboyevlarning ilmiy ishlarida tahlil qilinib, turizmni iqtisodiy rivojlanishning muhim omiliga aylantirish, xizmat ko‘rsatish tarmoqlarini kengaytirish va turistik resurslardan samarali foydalanish zarurligi asoslangan. Hududiy ekoturizm imkoniyatlarini o‘rgangan tadqiqotlarda mamlakatning tabiiy-geografik jihatdan turli hududlari alohida tahlil qilingan.²⁹ Xususan, Q. To‘rayevning Surxondaryo viloyatida ekoturizmni rivojlantirish imkoniyatlariga bag‘ishlangan tadqiqotida hududning tabiiy, tarixiy va madaniy resurslari hamda ulardan turizm faoliyatida foydalanish istiqbollari ko‘rib chiqilgan. A. Toyloqov va D. Berdiyevaning Aydar-Arnasoy ko‘llar tizimiga oid tadqiqotlarida mazkur hududning ekologik va rekreatsion imkoniyatlari yoritilgan. B. Kamolov esa Chust tumani hududini o‘ziga xos ekoturistik marshrut sifatida shakllantirish imkoniyatlariga e’tibor qaratgan.³⁰ Ushbu tadqiqotlar O‘zbekiston hududlarida ekoturistik resurslarning xilma-xilligini ko‘rsatishi bilan birga, har bir hududning tabiiy va ijtimoiy-iqtisodiy xususiyatlariga mos turistik strategiyalarni ishlab chiqish zarurligini ko‘rsatadi. Ekoturizmning mahalliy aholi farovonligiga ta’siri masalasi keyingi tadqiqotlarda yanada dolzarb yo‘nalishga aylanmoqda. Jumladan, qishloq hududlarida ekoturizmni rivojlantirish

²⁹ O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2018-yil 3-dekabrda 978-son “Ekoturizmni rivojlantirish va suv omborlarining suvni muhofaza qilish zonalari doirasida yer uchastkalari ajratish tartibini takomillashtirish bo‘yicha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi qarori.

³⁰ O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 6-aprelda PF-6199-son “Turizm, sport va madaniy meros sohalarida davlat boshqaruvi tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmoni.

orqali aholi daromadlarini oshirish imkoniyatlariga bag‘ishlangan tadqiqotlarda ekoturizm yangi daromad manbalarini yaratishi, xizmat ko‘rsatish faoliyatini kengaytirishi va qishloq infratuzilmasining rivojlanishiga turtki berishi ko‘rsatiladi. 2025-yilda e‘lon qilingan tadqiqotlarda ham ekoturizmning O‘zbekiston sharoitidagi iqtisodiy, ekologik va ijtimoiy ta‘siri, xususan, mahalliy aholining turmush darajasini yaxshilash, madaniy qadriyatlarni saqlash va tabiiy muhitni muhofaza qilishdagi roli qayd etilgan. Zamonaviy ilmiy qarashlarda ekoturizm mahalliy iqtisodiyotdan ajratilgan alohida soha sifatida emas, balki yashil iqtisodiyot, barqaror hududiy rivojlanish va jamoaviy manfaatlar bilan bog‘liq tizim sifatida qaralmoqda. O‘zbekistonda ekologik turizmning yashil iqtisodiyotga ta‘sirini o‘rgangan tadqiqotlarda barqaror ish o‘rinlari yaratish, mahalliy daromadlarni ko‘paytirish va tabiiy resurslardan oqilona foydalanish o‘zaro bog‘liq jarayonlar sifatida baholanadi. Shuningdek, mahalliy aholining turistik hududlarni rivojlantirishdagi ishtiroki bo‘yicha tadqiqotlarda aholining turizm xizmatlarini ko‘rsatish, agroturizm, gastronomik turizm, hunarmandchilik va boshqa faoliyatlarga jalb qilinishi hudud aholisi uchun qo‘shimcha daromad manbalarini shakllantirishi ta‘kidlanadi. O‘zbekistonda ekoturizmni rivojlantirishning huquqiy va institutsional asoslari ham mazkur yo‘nalishdagi adabiyotlarning muhim qismini tashkil etadi. Siz yuborgan manbalarda Vazirlar Mahkamasining 2018-yil 3-dekabrda 978-son qarori, 2019-yildagi Orolbo‘yi hududiga oid chora-tadbirlar, 2021-yildagi turizm sohasidagi davlat boshqaruviga oid hujjatlar, 2022-2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi hamda 2023-yildagi “O‘zbekiston-2030” strategiyasi doirasida turizm infratuzilmasini kengaytirish, yangi turistik hududlarni tashkil etish, investitsiyalarni jalb qilish, xizmatlar sifatini yaxshilash va ekologik barqarorlikni ta‘minlash kabi vazifalar belgilanganligi ko‘rsatilgan. Mazkur hujjatlar ekoturizmni hududiy rivojlanish, bandlikni ta‘minlash va mahalliy iqtisodiy faollikni kuchaytirish bilan bog‘lash uchun muhim institutsional asos yaratadi. Shuningdek, O‘zbekistonning Chotqol, Hisor, Zomin, Baday-To‘qay, Qizilqum, Zarafshon, Nurota va Surxon kabi muhofaza etiladigan tabiiy hududlari bo‘yicha olib borilgan tadqiqotlar ekoturizmni rivojlantirishda tabiiy resurslarning iqtisodiy qiymati bilan bir qatorda ularni muhofaza qilish mas‘uliyatini ham hisobga olish zarurligini ko‘rsatadi. Ayniqsa, Orolbo‘yi hududining ekologik inqiroz sharoitidagi holati ekoturizmni nafaqat iqtisodiy faoliyat, balki ekologik ta‘lim, jamoatchilik xabardorligi va hududning yangi ijtimoiy-iqtisodiy imkoniyatlarini shakllantirish vositasi sifatida ko‘rib chiqishni talab etadi. So‘nggi ilmiy ishlarda O‘zbekistonda ekoturizm rivojlanishini kompleks iqtisodiy baholashga ham e‘tibor kuchaymoqda. Jumladan, turistlar oqimi, turistik xizmatlar eksporti, investitsiyalar, infratuzilma va joylashtirish vositalari kabi ko‘rsatkichlarni birgalikda tahlil qilish orqali ekoturizmning iqtisodiy samaradorligini baholash taklif etilmoqda. Umuman olganda, mavjud adabiyotlar ekoturizmning ekologik muhofaza, iqtisodiy o‘sish va ijtimoiy

farovonlikni birlashtiruvchi imkoniyatlarini yetarlicha yoritgan bo‘lsa-da, O‘zbekiston sharoitida aynan ekoturizmni rivojlantirish strategiyalari bilan mahalliy aholining ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni yagona tizim sifatida baholash masalasi yanada chuqur tadqiq etishni talab qiladi. Shu sababli mazkur tadqiqotda ekoturizmning tabiiy salohiyati, davlat siyosati va strategik yo‘nalishlari, turistik infratuzilma, mahalliy aholining ishtiroki, bandlik, daromadlar, tadbirkorlik hamda ekologik barqarorlik omillari o‘zaro bog‘liq holda tahlil qilinadi.

Tadqiqotlar metadalogiyasi

Ekoturizmni rivojlantirish strategiyalarining muhim jihati shundaki, bunda faqat turistlar oqimini ko‘paytirish emas, balki turizm faoliyatidan hosil bo‘ladigan iqtisodiy manfaatlarni mahalliy jamoalar bilan uyg‘unlashtirish ko‘zda tutiladi. Chunki tabiiy turistik hududlarda istiqomat qiluvchi aholi ekoturizmning bevosita ishtirokchisi va manfaatdor subyekti hisoblanadi. Ularning gidlik, transport, mehmon uylari, hunarmandchilik, milliy taomlar, qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini sotish, agro va qishloq turizmi kabi faoliyatlarga jalb etilishi qo‘shimcha daromad manbalarining shakllanishiga olib keladi. Shu jihatdan ekoturizm qishloq va chekka hududlarda ishsizlikni kamaytirish, yoshlar va xotin-qizlar bandligini oshirish, oilaviy tadbirkorlikni kengaytirish hamda mahalliy xizmatlar bozorini rivojlantirish uchun muhim imkoniyat yaratadi. Tadqiqotlarda ham qishloq ekoturizmini rivojlantirishda mahalliy aholini jarayonga faol jalb qilish iqtisodiy samaradorlik bilan bir qatorda ijtimoiy tenglik va ekologik barqarorlikni ta‘minlashga xizmat qilishi qayd etilgan. O‘zbekistonning turli hududlarida ekoturizmning o‘ziga xos shakllarini rivojlantirish imkoniyati mavjud. Masalan, Chotqol va Ugom-Chotqol hududlarida tog‘ turizmi, piyoda sayohatlar va tabiatni kuzatish yo‘nalishlarini, Zomin va Nurotada ekologik, agro, sog‘lomlashtirish va qishloq turizmini, Boysun va Hisor hududlarida tog‘ va etnografik turizmni, Orolbo‘yi hamda Ustyurtda ekologik muammolar bilan bog‘liq mas‘uliyatli turistik marshrutlarni, Aydar-Arnasoy hududida esa suv havzalari bilan bog‘liq ekologik va rekreatsion turizmni rivojlantirish mumkin. Bunday yo‘nalishlarning kengayishi hududlarda yo‘l, aloqa, joylashtirish vositalari, ovqatlanish, savdo va boshqa xizmat ko‘rsatish tarmoqlarining rivojlanishiga ham ijobiy ta‘sir ko‘rsatadi. Shu bilan birga, ekoturizmni rivojlantirish strategiyasida mahalliy aholining faqat xizmat ko‘rsatuvchi sifatidagi emas, balki qarorlar qabul qilish, turistik mahsulot yaratish va tabiiy resurslarni muhofaza qilish jarayonidagi faol ishtirokini ta‘minlash zarur. Bunda jamoaga asoslangan turizm (Community-Based Tourism) modeli muhim ahamiyatga ega bo‘lib, u turistik faoliyatdan olinadigan iqtisodiy manfaatlarning mahalliy hududda qolishi va aholining tabiiy resurslarni asrashdan manfaatdor bo‘lishiga zamin yaratadi. Ekoturizmning bunday modeli ekologik, iqtisodiy va ijtimoiy manfaatlarni o‘zaro muvozanatlashtirish imkonini beradi. Shuningdek, Orol

dengizining qurigan hududi kabi ekologik jihatdan murakkab hududlarda ekoturizmni rivojlantirish tabiat muammolarini keng jamoatchilikka yetkazish, ekologik madaniyatni oshirish va hudud iqtisodiyotiga yangi faoliyat turlarini kiritish nuqtayi nazaridan ham muhimdir.

Tahlil va natijalar

O‘zbekistonda ekoturizmni rivojlantirish masalasiga faqat sayyohlar sonini oshirish vositasi sifatida emas, balki mahalliy aholining bandligi, daromadlari, tadbirkorlik faolligi, hududiy infratuzilma va ijtimoiy farovonlikni oshirishga xizmat qiluvchi strategik yo‘nalish sifatida yondashish zarur. Shu asosda mazkur tadqiqotning asosiy e‘tibori O‘zbekistonda ekoturizmni rivojlantirish strategiyalarini aniqlash va ularning mahalliy aholining ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga ko‘rsatadigan ta‘sirini kompleks baholashga qaratiladi. Hududlar kesimida olib borilgan tahlil O‘zbekistonning ekoturistik imkoniyatlari bir xil emasligini ko‘rsatadi. Chotqol va Ugom-Chotqol hududlari tog‘ turizmi va piyoda sayohatlar uchun, Zomin va Nurota ekologik, agro va qishloq turizmi uchun, Boysun va Hisor etnografik hamda tog‘ turizmi uchun, Aydar-Arnasoy suv turizmi va rekreatsiya uchun qulay hisoblanadi. Orolbo‘yi va Ustyurt hududlarida esa ekologik muammolarni targ‘ib qiluvchi mas‘uliyatli turistik yo‘nalishlarni shakllantirish imkoniyati mavjud. Ekoturizmning ijtimoiy ta‘siri ham muhim natijalardan biridir. Mahalliy aholining turizm jarayoniga jalb etilishi yoshlar va xotin-qizlar uchun bandlik imkoniyatlarini kengaytiradi. Aholining gidlik, xizmat ko‘rsatish, hunarmandchilik va boshqa faoliyatlarda ishtirok etishi kasbiy ko‘nikmalarni rivojlantiradi. Shu bilan birga, turizm orqali mahalliy madaniyat, urf-odatlar va milliy hunarmandchilikni namoyish etish imkoniyati kengayadi.

Tahlillarimiz asosi shuni ko‘rsatadiki, ekoturizmning iqtisodiy samarasi infratuzilma rivoji bilan ham bog‘liq. Turistlar oqimining ko‘payishi yo‘llar, transport, aloqa, joylashtirish va ovqatlanish xizmatlariga bo‘lgan talabni oshiradi. Natijada hududlarda yangi xizmat tarmoqlari paydo bo‘ladi va mahalliy iqtisodiy faollik kuchayadi. Ekoturizm rivojlanishining yana bir muhim natijasi ekologik mas‘uliyatning ortishidir. Tabiiy hududlardan olinadigan turistik daromadning bir qismini ularni muhofaza qilishga yo‘naltirish mahalliy aholining tabiatni asrashdan manfaatdorligini kuchaytiradi. Ayniqsa, muhofaza etiladigan tabiiy hududlarda turizmni tartibli tashkil etish biologik xilma-xillikni saqlash va tabiiy resurslardan oqilona foydalanishga yordam beradi. Umumiy natija sifatida shuni ta‘kidlash mumkinki, O‘zbekistonda ekoturizmni rivojlantirishning eng samarali modeli davlat qo‘llab-quvvatlashi, xususiyl tadbirkorlik, mahalliy aholi ishtiroki va ekologik muhofazani birlashtirishga asoslanishi kerak. Bunda Community-Based Tourism, ya‘ni jamoaga asoslangan turizm modelidan foydalanish muhim ahamiyatga ega. Ushbu yondashuvda mahalliy aholi turizm

xizmatlarini yaratish va ko‘rsatishda faol qatnashadi hamda turizmdan olinadigan iqtisodiy manfaatlarning hududda qolishiga imkon yaratiladi.

Maqolamizning asosiy xulosasi sifatida, ekoturizm O‘zbekiston hududlarida yangi bandlik va daromad manbalarini yaratish, kichik tadbirkorlikni rivojlantirish, infratuzilmani yaxshilash, mahalliy madaniyatni asrash va ekologik barqarorlikni ta’minlash uchun muhim strategik vosita ekanligini ko‘rsatdi. Uning samaradorligi esa turizm daromadlarining mahalliy aholiga yetib borishi va tabiiy resurslardan foydalanish bilan ularni muhofaza qilish o‘rtasidagi muvozanatga bog‘liq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 16-avgustdagi PQ-3217-son “2018-2019-yillarda turizm sohasini rivojlantirish bo‘yicha birinchi navbatdagi chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi qarori.
2. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2018-yil 3-dekabrda 978-son “Ekoturizmni rivojlantirish va suv omborlarining suvni muhofaza qilish zonalarini doirasida yer uchastkalari ajratish tartibini takomillashtirish bo‘yicha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi qarori.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 6-aprelda PF-6199-son “Turizm, sport va madaniy meros sohaslarida davlat boshqaruvi tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmoni.
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 6-aprelda PQ-4755-son qarori.
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvarda PF-60-son “2022-2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmoni.
6. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 27-iyulda PF-114-son “Ma’muriy islohotlar doirasida madaniyat va turizm sohasida davlat boshqaruvini samarali tashkil qilish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmoni.